

Šindelář, Bedřich

Konec "honu na čarodějnice" v tereziánské době u nás

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1970, vol. 19, iss. C17, pp. [89]-107

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102449>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KONEC „HONU NA ČARODĚJNICE“ V TEREZIÁNSKÉ DOBĚ U NÁS

BEDŘICH ŠINDELÁŘ

Naše země, podobně jako řada jiných území, nezůstala ve středověku ušetřena tak hrozně a zahanbující nelidskosti, jakou bylo pronásledování a hubení osob, obviněných ze „zločinu čarodějnictví“. O nešťastných obětech onoho politováníhodného honu na lidi se pod vlivem středověké církevní autority docela vážně hlásalo, že jsou domněle „z božího dopuštění“ ve spojení se samotným ďáblem a s jeho pomocí dokáží prý konat nadpřirozené činy a škodit takto lidem jak na zdraví, tak i na majetku.

V zemích koruny české vzrostl počet procesů s čarodějnicemi v 16. a zejména pak v průběhu 17. století. Nicméně ve srovnání s jinými zeměmi, zejména s vývojem v sousedním Německu, lze zcela zodpovědně povědět, že hon na čarodějnice probíhal v našich zemích v mnohem menších rozměrech a daleko rozumnějším způsobem než u našich severních sousedů. A pokud i u nás toto pronásledování nabylo místy, zejména ke konci 17. století, širších, takřka epidemických rozměrů, pak hlavním dějištěm této zrůdnosti byly namnoze pohraniční oblasti, osídlené do značné míry obyvatelstvem německým.¹

Hon na čarodějnice se v našich zemích udržel až do doby tereziánské, kdy stále ještě platilo Nové útrpné a hrdelní právo císaře Josefa I. z roku 1707, vyhlášené 1708 a zvané prostě „Josephina“. Zůstalo v platnosti až do r. 1768, kdy byl vyhlášen nový trestní zákoník císařovny Marie Terezie II.²

Josephina, závislá do značné míry na trestním zákoníku císaře Ferdinanda III. — jde o *Constitutio criminalis Ferdinanda* — vyhlášeném v r. 1656 v Dolních Rakousích,³ obsahovala ustanovení, v nichž se bez výhrad a bez uzardění mluvilo o starých výmyslech scholastických „učenců“, jako bylo spojenectví čarodějů a čarodějnic s ďáblem. „Fantazírovalo“ se tam o smlouvách lidí, kteří se upsali ďáblu vlastní krví, dále o ďábelských znameních (stigmatach) na těle vyslýchaných, jimiž si pekelný duch prý označoval své oběti. Dovídáme se tam též o orgiastických hostinách a sexuálních výstřednostech se satanášem při nich. Dále tam byla řeč o čarodějních knihách a jiných kouzelných předmětech, s jejichž pomocí prý bylo možno páchat nadpřirozené věci, jako škodit lidem na zdraví i na majetku, hubit dobytek, znehodnocovat nebo ničit úrodu na polích apod. Obvyklým trestem za takovéto „zločiny“ podle

¹ Za II. světové války zabýval jsem se studiem této otázky dosti intenzivně a její výsledky zůstaly zatím ještě v rukopise; výjimku tu činí můj článek *Příspěvek k dějinám slezských procesů s čarodějnicemi se zvl. zřetelem k procesům frývaldovským v letech 1651–1684* (Slezský sborník 1946).

² Úplné názvy uvedených zákoníků viz u H. J i r e č k a, *Právníký život v Čechách a na Moravě*, Praha 1903, str. 427; srov. též V. V a n ě č e k, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1964, str. 307.

³ Srov. V a n ě č e k, str. 306–307.

Josephiny bylo tradiční upálení zaživa, a jen ve zvláštních případech mohl být trest „zmírněn“ tak, že odsouzenec měl být nejprve sťat a pak jeho tělo mělo být spáleno na hranici.⁴

Obdobně tvrdý trest za čarodějnictví stanovila i „Práva městská“ Pavla Kristiána z Koldína z r. 1579. Ta po řadě dalších vydání vyšla česky opětovně v r. 1701 a v německém překladu r. 1721.⁵ Koldínův zákoník měl v 18. století platit pro tehdy už značně upadající a omezovanou městskou jurisdikci.

Pro odsouzení osob, obviněných „ze zločinu čarodějnictví“, je sice základem předpokladem zakotvení onoho „zločinu“ v tom kterém trestním zákoníku, nicméně na druhé straně je zase nemálo významné, do jaké míry se zákonného ustanovení v této věci skutečně prakticky užívalo. Rozdíl mezi teorií a praxí tu má zásadní význam. Zejména pak řídicí a stále mírněji uplatňované soudní výroky o čarodějnictví v tereziánské soudní praxi dávají tušit, že i na bránu této starobylé feudální instituce zabušila pěst rodícího se buržoazního pokroku. Postupné nahlodávání a rozrušování tradičně feudálních výrobních vztahů pod vlivem narůstajícího moderního manufakturního podnikání, v jehož čele stál kromě jiných i císařovnin manžel František Štěpán Lotrinský,⁶ vytvářelo předpoklady pro postupné uplatňování nových myšlenek, jež vyjadřovaly zčásti zájmy liberálně smýšlejícího křídla šlechty a zčásti zájmy teprve se formující, a proto zatím ještě více méně nesměle nastupující buržoazie. K tomu přistupoval též vliv pokrokových myšlenek západoevropských racionalistů a osvícenců, o jejichž šíření v císařovniných tzv. dědičných zemích měli nemalou zásluhu i někteří rádcové Marie Terezie. Někteří z nich pocházeli ze zahraničí, jako byli kupř. dva katoličtí lékaři nizozemského původu, Gerhard van Swieten a Anton de Haen, jakož i řada dalších.⁷ Značného vlivu a rozšíření se v Rakousku i na vídeňském dvoře dočkaly osvícené názory německého filosofa, matematika a přírodovědce Christiana Wolffa, působícího od r. 1707 na universitě v Halle.⁸

⁴ Christian d'Elvert, *Schriften der historisch-statistischen Sektion etc.*, sv. XII, str. 372; Soldan—Heppé—Bauer, *Geschichte der Hexenprozesse*, München (1911), sv. II, str. 372; Jos. Čižmář, *Cáry a pověry lidu moravsko-slovenského v ČMM XIX*, str. 40 (kde není vždy přesný překlad paragrafů z Josephiny, týkajících se čarodějnictví); srov. i Richard Horna, *Marie Terezie a procesy s čarodějnicemi* (separát z „Laštovkovy pocty“), Bratislava 1936, str. 5.

⁵ Srov. Jireček, l. c., str. 424—425, 431—432; srov. též Vaněček, l. c., str. 293 a 306—307.

⁶ Srov. Hans Leo Mikoletzky, *Franz Stephan von Lothringen als Wirtschaftspolitiker* (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs XIII/1960, str. 231 až 257); též, *Holics und Sassin, die beiden Mustergüter des Kaisers Franz I. Stephan* (tamtéž, roč. XIV/1961, str. 190—212).

⁷ Srov. k tomu Ferdinand Maaß, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760—1790*, Wien 1951—1961, sv. 1—5; srov. též Friedrich Walter, *Männer um Maria Theresia*, Wien 1951; R. Kann, *A Study in Austrian Intellectual History. From Late Baroque to Romanticism*, New York 1960; Fritz Valjavec, *Geschichte der abendländischen Aufklärung*, Wien 1961; Ed. Winter, *Der Josefismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus*, Berlin 1962.

⁸ Cetné doklady k tomu přináší Maaß v citovaném díle. Je však přitom charakteristické, že o čarodějnictví, tortuře a podobných věcech bychom v této pětisvazkové edici marně hledali nějakou bližší zmínku.

K modernizaci zaostalé struktury tzv. dědičných zemí nutila Marii Terezii velmi naléhavě neúspěšná a několikrát s nezdarem opakovaná konfrontace s pruským státem Bedřicha II. Prusko se při tom ukázalo daleko odolnější a hlavně úspěšnější, než se císařovně a některým jejím rádcům původně zdálo. Marie Terezie byla proto přinucena přikročit k řadě reformem v nejrůznějších oblastech tehdejšího života, kromě jiného také v soudnictví.

Je při tom charakteristické, že celkem neváhavěji se při modernizaci tehdejší justice postupovalo ve dvou otázkách, tak velice typických pro středověké soudnictví, totiž ve věci tortury a v otázce trestnosti tzv. čarodějnictví. Bigotní císařovna, podléhající v lecčems kouzlu středověkého tmářství a setrvačně ulpívající na účtě ke starým tradicím, nacházela v sobě jen málo chuti a opravdového odhodlání, aby proti těmto dvěma metlám středověké justice skutečně účinně a energicky zasáhla.

Klasický „hon na čarodějnice“ byl v průběhu 18. století v Evropě již na ústupu.⁹ To platilo zhruba i pro dědičné země rakouských Habsburků, ve kterých se však v prvé polovině téhož století začaly viditelně množit případy, související s komplexem pověr o tzv. vampyrismu a posmrtné magii,¹⁰ které měly i v našem prostředí značně starou tradici.¹¹ Narůstající případy posmrtné magie na severní Moravě a ve Slezsku pohnuly Karla Ferdinanda šlechtice Scherze, tajného radu ve službách tehdejšího olomouckého biskupa k sepsání spisu „Magia posthuma“. Vydal jej tiskem r. 1706 v Olomouci a dedikoval biskupovi Karlu III., vévodovi lotrinskému. Podle tmářského a pověřivého Scherze se prý v moravských a slezských horách ještě příliš často vyskytují vampýři, tj. podivní lidé, kteří po své smrti nemohli domněle dojít pokoje. Proto prý musejí v noci vstávat z hrobu a trápit v okolí živé lidi, z nichž vysávají krev, sloužící jim domněle za potravu. Scherz má za to, že trápení vampýrů nelze učinit přítrž jinak, než je vykopat z hrobu, utnout jim hlavu a tu pak zároveň s tělem spálit. Takové opatření by se prý ovšem nemělo provádět svépomocně — jak to lidé někde sami od sebe dělávají —, nýbrž úřední cestou a pomocí řádného soudního řízení. Rozeznávacím znamením pro vampýra je prý to, že jeho tělo zpravidla v hrobě netuhne, zůstává nadále měkké, má pohyblivé končetiny, nerozkládá se a mívá nesraženou krev. Proto Scherz — že by tu bylo nomen omen? — doporučuje, aby nebožtíci podezřelí z vampyrismu byli po 6 až 7 neděl ponecháni nepohřbeni. Kdyby jejich

⁹ Srov. k tomu bližší v II. svazku cit. knihy Soldan—Heppé—Bauer, *Geschichte der Hexenprozesse*; srov. dále Kurt Baschwitz, *Hexen und Hexenprozesse. Die Geschichte eines Massenwahns und seine Bekämpfung*, München (1963), str. 429 ad. a 461 ad.; Jean Palou, *La sorcellerie*, Paris 1966; Robert Mandrou, *Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle. Une analyse de psychologie historique*, Paris 1968.

¹⁰ Srov. d'Elvert, *Die Vampyre in Nordmähren* (Schriften XII, 410—421 a srov. tamtéž, str. 319 ad.); Karl Berger, *Zum Hexen- und Vampyr glauben in Nordmähren* (Zeitschrift des Vereines für die Gesch. Mährens und Schlesiens VIII, str. 201—224).

¹¹ Srov. Čeněk Zíbrt, *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z 8. věku*, Praha 1894, str. 23—24; srov. též Frank Wollman, *Vampyrské pověsti v oblasti středoevropské* (Národopisný věstník československý, roč. 14—16 a roč. 18). Zajímavou zprávu o vampyrismu a posmrtné magii zaznamenal k roku 1333 kronikář Neplach (Fontes rerum Bohemicarum III, 480—481).

tělo do té doby nevykázalo zřejmé známky rozkladu, má být pro jistotu spáleno. Šaty vampýrů se prý dokáží pohybovat samy od sebe. Nedávno prý v Olomouci takový přízrak házel po lidech kamením a uváděl je v hrůzu.¹²

Strach z vampýrů a z posmrtné magie vedl kupř. v r. 1738 pozůstalé po rychtáři v Lomnici u Rýžoviště (dříve Brunzejf) k tomu, že zesnulého pochovali raději v Rýžovišti, a to z obavy, aby rychtářův posmrtný klid nebyl rušen jednou lomnickou nebožkou, kterou mnozí Lomničtí podezřivali z vampyrismu.¹³

Daleko největších rozměrů dosáhl však tento pověrečný strach v roce 1755 ve Svobodných Heřmanicích ve Slezsku. Tam totiž před dvěma lety zemřela nějaká Saligerová, vdova po vojákově. Za posledních dvacet let jejího života se o ní mezi lidem houževnatě udržovalo mínění, že je čarodějnice a má prý spolky s ďáblem. Po její smrti se ve vsi udály podivné výtržnosti a strašidelné úkazy, které měli patrně na svědomí nezbední výrostci. Nicméně pověřiví vesničané zmíněné události připisovali zesulé „čarodějnici“ Saligerové. Znepokojení mezi dětmi, ženami a starci ve vsi dosáhlo takové síly, že vesničané požádali koncem roku 1754 o pomoc příslušná úřední místa a koncem ledna 1755 si za přispění místního duchovního vynutili vykopání a ohledání nejen mrtvoly Saligerové, nýbrž i dalších 28 nebožtíků. Stalo se tak pod záminkou, aby se zjistilo, zda snad nebožtíci nejsou od „čarodějnice“ Saligerové „nakaženi“. Po otevření hrobu bylo „zjištěno“, že Saligerová byla prý „vampýrem“ a kromě ní bylo též dalších 18 nebožtíků shledáno „upíry“. Zbytky těl všech devatenácti domnělých vampýrů byly z heřmanického hřbitova za velkého poprasku vyvlečeny a pak katem potupně spáleny. Zbývajících deset těl bylo shledáno „v pořádku“ a byla proto znovu řádně pohřbena.¹⁴

Zvěst o hrozných událostech ze Svobodných Heřmanic, jež třeba objektivně hodnotit jako masové hanobení zesnulých, se pochopitelně lavinovitě rozšířila po celé zemi a dostala se ke sluchu až samotné císařovně.

Marie Terezie reagovala na tuto zprávu tak, že 1. března 1755 zaslala česko-rakouskému nejvyššímu soudu (Oberste Justizstelle) zvláštní reskript, intimovaný pak v opisech všem podřízeným zemským instancím.¹⁵

¹² O Scherzovi srov. bližší u Const. von Wurzbacha, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, sv. 29, str. 226; srov. též d'Elvert, *Schriften* VI, str. 289 a sv. XII, str. 416—418. — Scherz nebyl ovšem se svými názory tehdy osamocen. Tak např. francouzský benediktin Auguste Calmet r. 1746 v Paříži vydal spis „Dissertation sur les apparitions des anges et sur les revenants et vampires“, který pak vyšel ještě r. 1749 ve švýcarském Einsiedlu a r. 1751 znovu v Paříži. V r. 1751 vyšel nadto v německém překladu v Augšpurku. K přední zajímavosti Calmetova díla patří jeho pozornost věnovaná výskytu „vampýrů a upírů“ na Moravě, ve Slezsku a v Uhrách. Z Calmetova díla je patrné, že tento pověřivý tmář neměl v sobě ani za mák pochybovačnosti svého současníka Voltaira; srov. d'Elvert, *Schriften* XII, 414—419; G. Lanson, *Manuel bibliographique de la littérature française moderne*, Paris 1921, str. 891.

¹³ Srov. Berger v ZVGMS VIII, str. 212.

¹⁴ Týž, str. 222—223.

¹⁵ Dva exempláře tohoto opisu jsou ve Státním archivu v Brně (nadále citováno „StAB“), normálie tribunálu, v příloze k čís. 1463 a 1475; otištěn je v *Codex Austriacus* V, str. 935—936; d'Elvert, *Schriften* XII, 376—377; srov. dále F. M. von

Císařovna v něm naprosto neskrývala své rozhořčení nad tím, že se o svých poddaných musí dovídat, jak jsou hrozně pověřiví a ve své lehkověrnosti považují za strašidla nebo za produkt čarodějnictví věci, které se jim zdají ve snu anebo jež si ve své obrazotvornosti vytvořili. Lid se podle jejího mínění nezřídka stává obětí různých podvodníků a věří v osoby posedlé zlým duchem. Za zvlášť znepokojivý nutno považovat postoj některých příslušníků duchovenstva, zatížených pověrami a předsudky, kteří svým působením pomáhají v lidu udržovat lehkověrné představy. Nedávno prý věci vyvrcholily na Moravě tím, že kněží tam ze hřbitova dali vykopat větší počet mrtvol a řadu z nich dali nato spálit pod záminkou, že prováděly „posmrtnou magii“. Po úředním přezkoušení onoho případu vyšly najevo zcela přirozené věci a v pozadí tu v podstatě byly pověra a podvod. Císařovna nemínila v budoucnu ve svých zemích trpět „tak hříšné zneužívání“ a je proto odhodlána proti viníkům použít „nejcitelnějších trestů“. Aby se podobný případ nemohl opakovat, nařídila Marie Terezie duchovenstvu v onom reskriptu, aby v podobných případech nepodnikalo ničeho o své újmě, nýbrž aby napříště postupovalo v úzké spolupráci s příslušnými politickými, to je světskými úřady. Kdekoli by kněz v budoucnu narazil na případy strašidel, čarodějnictví, kouzelného pátrání po pokladech nebo na domnělou posedlost ďáblem, má to neprodleně ohlásit příslušné politické instanci. Ta pak má za povinnost ve spolupráci „s rozumným lékařem“¹⁶ objasnit, jaký podvod se za tím skrývá a jak za to případní „podvodníci“ mají být potrestáni. V závěru císařovna nařizuje, aby tento reskript byl intimován zároveň příslušným vedoucím duchovním instancím s příkazem, aby jejich konzistoře se postaraly o to, aby duchovenstvo, které je jim podřízené, se co nejdříve zbavilo pověřených předsudků a podobné zátěže. Politickým úředním místům posléze císařovnin reskript ukládal, aby o každém případě pověr, se kterým by se při své práci setkala, podala zvláštní hlášení přímo kabinetu samotné císařovny.¹⁷

Tento císařovnin reskript nebyl však podřízenými úřady hned náležitě respektován. Názorně o tom svědčí případ starého pastýře Jana Poláka, lobkovického poddaného z Jistebnice v Táborském kraji v Čechách. Ten byl již v roce 1756 větším počtem sousedů z Jistebnice a okolí obviněn z čarodějnictví.¹⁸ Polákovi tehdy kladli za vinu, že prý pomocí čarodějných rejdů způsobil uhynutí několika volů a koní. Pošťval prý na ně pekelnými rejdy očarované zmije, takže dobytčata po uštknutí od nich

Maasburg, *Zur Entstehungsgeschichte der Theresianischen Halsgerichtsordnung, mit besonderer Rücksicht auf das im Artikel 58 derselben behandelte Crimen magiae vel sortilegii*, Wien 1880, str. 6–7, pozn. 18.

¹⁶ „... mit Beyziehung eines vernünftigen Physici ...“

¹⁷ Reskript z 1. 3. 1755 byl intimován všem královským zemským reprezentacím a komorám, které nahradily nedávno zrušené stavovské vlády. Brněnská reprezentace a komora jej 15. 3. 1755 intimovala úřadovně moravského královského tribunálu, který se od r. 1752 stal nejvyšší soudní odvolací instancí pro Moravu (originál cit. reskriptu viz v StAB, norm. tribunálu, č. 1463). Brněnský tribunál byl kromě toho o těchto věci uvědomen přímo z Vídně 9. 5. 1755 (viz originál tamtéž, č. 1475).

¹⁸ V lidové tradici byli pastýři velmi často podezírání z toho, že se zabývají čarováním; srov. např. d'Elvert, *Schriften* XII, str. 214, 234 aj.; srov. k tomu též Český lid 1895, str. 57–58; tamtéž, roč. 1900, str. 293–299; tamtéž, roč. 1908, str. 31 ad.

pošla. Kromě toho Jistebničtí vinili Poláka z toho, že očaroval krávy, takže pak místo mléka dojily krev. Před jistebnickým soudem se Polák — nepochybně pod dojmem použití útrpného práva, tortury — „přiznal“, že prý se mu zjevil ďábel v podobě hada. Pastýř ho nato požádal, aby mu pomohl uškodit dobytku těch sousedů, s nimiž měl Polák nedávno nepřijemnosti a rozepře. Ďábel to přislíbil pod podmínkou, když Polák mu obětuje černou slepici. Pastýř poté satanášovu přání vyhověl a ten prý za to Poláka naučil, jak škodit zvířatům oněch sousedů, s nimiž se pastýř dostal do sporu.

Jistebnický soud po skončeném vyšetřování odeslal v souladu s platnými předpisy příslušná akta o Polákově případu pražskému apelačnímu soudu k rozhodnutí. Jakkoliv se dnešnímu čtenáři zdají být jistebnickým šetřením zjištěná fakta o Polákově absurdní, nebyl soud malého poddanského města ještě zdaleka tak zpozdilý a zabeđený, jako byl apelační soud v hlavním městě království — v Praze. Pražský soud se totiž s byrokratickou pedantérií držel každého písmenka trestního zákona Josefa I. a vrátil proto Jistebnickým pastýřův případ k došetření. Učinil tak s příkazem, aby soud první instance řádně objasnil, zda vyšetřovavec uzavřel či neuzavřel s ďáblem formální smlouvu.¹⁹ Dále aby bylo plně objasněno, kdo Poláka naučil čarovat, a jak dalece do svých čarodějných rejdů zasvětil svou ženu a děti. Kromě toho měl Poláka vyšetřit krajský fyzik (lékař), aby hledal jednak na jeho těle „pekelné znamení“,²⁰ jednak aby dříve už zmíněné sušené byliny, nalezené v Polákově chalupě, zaslal k posouzení lékařské fakultě pražské university. Přestože prošetření celého případu nepřineslo ani objevení žádoucích pekelných znamení na Polákově těle a medicínská fakulta nemohla z přesčlého býti vyčist nic přitěžujícího proti vyšetřovanému, tu přece jenom „úřední šiml“ na pražské apelaci „zarehtal“ velice nepěkně a hlavně tvrdě. Polák byl totiž touto apelací nejprve odsouzen k trestu smrti mečem, poté však vzhledem k vysokému věku²¹ a k předchozí jeho zachovalosti i s ohledem na dobrou pověst celé rodiny pražský apelační soud navrhoval, aby odsouzení byl na jeho žádost trest snížen na pět let nucených prací (opus publicum).

S tímto návrhem došel pak spisový materiál k nejvyššímu česko-rakouskému soudu do Vídně. Ten nato navrhl snížení Polákova trestu na tři roky nucených prací a v červnu 1756 předložil, v souladu s platným nařízením, celý případ ke konečnému rozhodnutí císařovně.

Marie Terezie po poradě se svými osvícenými rádci vyslovila nakonec v polovině července 1756 nespokojenost nad tím, jak jednotlivé soudní

¹⁹ Jde o starou představu z dob tzv. scholastické učenosti; bližší podrobnosti k tomu uvádí např. Jos. Hansen, *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*, Bonn 1901, str. 5, 17, 80 aj.; srov. dále též, *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozeß im Mittelalter*, München—Leipzig 1900, str. 167 aj.

²⁰ Těmi si, podle starých scholastických představ ďábel domněle označoval „své lidi“. Nezřídka za takové „pekelné stigma“ byla považována i jinak dobře známá tzv. „mateřská znamínka“ po těle a s tím pak často kat nebo jeho pacholci prováděli různé podvody; srov. d' Elvert, *Schriften* XII, 276, 396 aj.

²¹ Polák byl přes 60 let starý. Nicméně se zdá, že na soudce apelačního soudu v tomto případě patrně spíše zapůsobily pochybnosti o meritu pastýřova provinění než ohledy na jeho věk.

instance s Polákovým případem naložily. Císařovna ve svém rozhodnutí z 12. července odůvodnila, že na celé věci nevidí naprosto nic nadpřirozeného a podle jejího názoru se za tím vším skrývá „mnoho prostoduchosti a ještě daleko více nevědomosti“. Je třeba přimět duchovenstvo k tomu, aby působilo vhodně a výchovně na prosté lidi a pomáhalo je osvobozovat ze zajetí nevědomostí a pověr. Velmi rozhořčeně se císařovna vyslovila o postupu pražského apelačního soudu. Popudilo ji zejména to, že tento soud výslovně přikázal hledat na Polákově těle „dábelská stigmata“, která podle císařovny mínění nejsou a existují prý pouze ve „velké ignoranci“. Protože neexistují žádné čarodějnice, nemohou existovat ani žádná „pekelná stigmata“. Tak rezolutně odmítla Marie Terezie tuto prastarou a hroznou pověru, která dokázala ve středověku zahubit statisíce lidí, namnoze neviných.²²

Protože kouzla, čáry a „nic takového neexistuje, a mnozí neviní by mohli za to nespravedlivě trpět“, nařídila Marie Terezie, aby pastýř Jan Polák byl zcela osvobozen, a ukáže-li se toho potřeba, má být pronásledovaný pastýř vyšetřen v řádném ústavu pro choromyslné. Zároveň s tím císařovna nařídila, že napříště se žádný soud v jejich dědičných zemích, od partikulárního až po nejvyšší, nesmí o své újmě odvážit zahájit nějaký soudní proces pro čarodějnictví, nýbrž od této chvíle si císařovna o takovéto věci vyhrazuje konečné rozhodnutí výhradně sama.

Nejvyšší soud (Oberste Justizstelle) ve Vídni byl těmito císařovninými výtkami nemile dotčen. Proto soud ve svém vyjádření císařovně 16. července zdůraznil, že Polák byl odsouzen podle platných zákonů a zároveň v souladu s převládajícími názory teologů, kteří namnoze čáry a kouzla považují za realitu. Není proto zrovna vhodné ponechat Poláka bez potrestání, ježto prý lid v Čechách je zvláště silně nakloněn pověrám. Naopak „Polákova beztrestnost by mu (tj. lidu) mohla dodat odvahy k tomu, aby podobné zločiny napříště páchal bez obav a ještě v daleko větším rozsahu“.

Marie Terezie se k tomu vyjádřila 30. července 1756. A třebaže v úvodu svého rozhodnutí zdůraznila, že „čarodějnice nalezneme pouze tam, kde vládne nevědomost“, přece jenom se dala ovlivnit připomínkami nejvyššího soudu do té míry, že Polákovi, který sice nebyl žádným čarodějníkem, avšak jen pouhou obětí pověry a své vlastní nevědomosti, jenž pak „jakožto zlomyslný ignorant“ využil existující pověry ke způsobení škody na majetku svých bližních, stanovila posléze trest o jeden rok nižší, než původně navrhoval nejvyšší soud. Polák byl tedy s definitivní platností odsouzen k dvěma letům nucených prací a císařovna zároveň s tím slíbila, že vydá brzo zvláštní oběžník do všech dědičných zemí, jenž má obsahovat bližší pokyny o tom, jak naložit napříště s osobami obviněnými z magie a podezřelými z čarodějnictví nebo podobných pověrečných deliktů.²³

Polákův případ dlužno patrně počítat k posledním procesům toho druhu

²² Někteří odhadují počet lidských obětí, jež padly za obět „honu na čarodějnice“ v nejhrošším období let 1575–1700, na jeden milión; srov. Horna, l. c., str. 3.

²³ Polákův případ podrobně vylíčil Maasburg, *Zur Entstehungsgeschichte*, str. 7–11; srov. i Jiří Klabouch, *Staré české soudnictví*, Praha 1987, str. 107–111 a srov. také J. Blahož v poznámkách ke knize J. Savického, *Lidé a paragrafy*, Praha 1963, str. 292.

v Čechách. Později se už asi sotva našel nějaký soudce, který by se při známém postoji Marie Terezie k této otázce odvážil někoho vyšetřovat pro podezření z čarodějnictví.

Poslední případy soudního projednávání „zločinu čarodějnictví“ se udály v témže roce (1755) také na Moravě a ve Slezsku.

Tak uvedeného roku byl na severní Moravě v Horním Městě u Rýmařova uvězněn nájemce tamního mlýna Tomáš Manisar a obviněn, že čarovnými machinacemi způsobil smrt ředitele janovické manufaktury. I když výsledek procesu není znám, zdá se, že Manisar pro čáry — patrně z podobných důvodů jako výše už zmíněný Polák — již odsouzen nebyl, a pokud tomu bylo jinak, stalo se tak pravděpodobně z jiných důvodů — pro travičství.²⁴

Poslední pokus o obžalování z čarodějnictví se ve Slezsku přihodil rovněž v roce 1775 v okolí města Nisy. Podnět k tomu zavládl farář z obce Neunz, který náhle propadl šílenství a v tomto stavu občas blouznil o čarodějích a čarodějnicích. Tato okolnost vydělala jeho pověřivé farníky tak velice, že požádali nadřízený úřad v Nise, aby vypátral a potrestal domnělé čarodějné původce farářova zešilení. Niský komisař baron Rosenkranz však tento požadavek jako nepodložené a zlomyslné osočování odmítl.²⁵ V oné době bylo však již toto území pro Marii Terezii ztraceno a ocitlo se již od roku 1741 „via facti“ v pruských rukou. Prusko však již prakticky po roce 1713 neznalo honu na čarodějnice a dosáhlo tak v tomto ohledu před Rakouskem viditelného předstihu.²⁶

Výše byla již zmínka o tom, že Marie Terezie koncem července 1755 ohlásila vypracování nové směrnice na pomoc soudním instancím, ve které mělo být přesně stanoveno, jak si v budoucnu počínat při vyšetřování případů tzv. čarodějnictví a podobných „deliktů“. Tato směrnice nedala na sebe dlouho čekat. Císařovna ji vydala už 6. srpna 1756.²⁷

Marie Terezie se v úvodu své směrnice netají tím, že k jejímu vzniku dal vlastně popud podivný případ jistebnického pastýře Jana Poláka. Stanoví tam hned dále, že osoby, které od vydání této směrnice budou obžalovány před soudem pro čáry a jiné pověrečné věci,²⁸ mají být sice vzaty do vazby, postaveny před řádný soud, náležitě vyslechnuty, avšak *bez použití tortury a bez vynesení rozsudku*. Příslušná soudní akta měly soudy první instance (městské nebo vrchnostenské) zaslat nadřízenému soudu,²⁹ který měl materiál doplnit vlastním dobrozdáním, odeslat nato kompletně nejvyššímu česko-rakouskému soudu do Vídně a čekat odtud na konečné rozhodnutí.

Císařovna se téhož dne (6. srpna 1756) obrátila na olomouckého biskupa, kardinála hraběte Troyera, zvláštním dopisem.³⁰ V něm adresáta informo-

²⁴ ZVGMS XIII, str. 167.

²⁵ Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Schlesiens, roč. 57, str. 75 a srov. též můj výše v pozn. 1 citovaný článek, str. 78.

²⁶ Srov. Soldan — Heppel — Bauer, *Geschichte der Hexenprozesse* II, str. 267 a další.

²⁷ Její originál, podepsaný vlastnoručně císařovnou, je ve StAB, normálie tribunálu, č. 1528.

²⁸ „... ex capite sortilegii, superstitionis aut magiae...“ (tamtéž).

²⁹ V Čechách to byl apelační soud v Praze a na Moravě královský tribunál v Brně.

³⁰ Jeho opis je přiložen k dokumentu citovanému výše v pozn. 27.

vala o nových opatřeních učiněných v souvislosti s čarodějnictvím a podobnými pověrami. V dalším pak Marie Terezie kardinála naléhavě požádala, aby nabádal a vedl své podřízené duchovenstvo v „dědičném Markrabství moravském a ve slezském vévodství“, především pak faráře k tomu, aby neúnavným vysvětlováním a soustavným působením odváděli prostý lid od víry v kouzla a podobné pověry.

Přípis podobného obsahu obdržel od císařovny také pražský arcibiskup, hrabě Manderscheid.³¹ Okolnost, že císařovna se obrátila k oběma vedoucím hodnostářům katolické církve v někdejších zemích koruny české, sice svědčí na jedné straně o velké opravdovosti, s jakou císařovna věc sledovala. Na druhé straně však efekt tohoto kroku musel být leckde nevalný. To proto, že právě mezi nižším katolickým duchovenstvem bylo nemálo těch, kteří se ve sklonu k pověrečnosti a svou vírou v čarodějnictví jen málo odlišovali od svých prostých a málo vzdělaných farníků. K udržování těchto pověr pomáhala nadto ještě poměrně bohatá teologická literatura, zatížená starým scholastickým balastem, obhajujícím víru v existenci čarodějů a zatracující čarodějnice jako proklaté spojence a zaprodance samotného ďábla.³²

Je pochopitelné, že po staletí bujně pěstované a takřka bezuzdně rozšiřované pověrečné představy se nemohly rázem rozplynout pod dojmem několika papírových nařízení, i když na nich stál podpis samotné císařovny. Marie Terezie se o tom mohla ostatně sama přesvědčit za necelé dva roky později.

Císařovna musela totiž na jaře 1758 zasáhnout do případu, který se udál v královském svobodném městě Křiževci ve Slavonii. Tamní soud po použití tortury odsoudil koncem dubna 1758 Magdalenu Logomerovou k useknutí pravé ruky a k upálení na hranici za to, že prý pomocí čarování způsobila škody na dobytku. Když nato uherská dvorská kancelář doručila příslušný aktový materiál o tomto případě do císařovnina kabinetu, odevzdala jej Marie Terezie k vyjádření svému osvícenému a velmi vzdělanému rádcí van Swietenovi. Na základě jeho odmítavého posudku císařovna reskriptem z 5. června 1758 dala Logomerovou z vězení propustit a nařídila zároveň vyčkat dalšího nejvyššího rozhodnutí. V onom dokumentu čteme kromě jiného tato památní slova: „*Čarodějnice mají svoje království pouze tam, kde je králem nevědomost*“.³³ Císařovna dala pak zmučenou Logomerovou dopravit do nemocnice, kde těžce postižená žena měla vyčkat konečného rozhodnutí z kabinetu Marie Terezie.

Krátce poté se 20. července 1758 jeden františkánský mnich pokoušel přímo ve Vídni, v přítomnosti řady zvědavců, vymítat zlé duchy z chura vého důstojníka Petrelliho, jehož nemoc považoval v duchu tradiční pověry za dílo ďábelské posedlosti. Když se císařovna o této skandální podívané v hlavním městě dověděla, uštěďřila za to vídeňské konzistory ostré napo-

³¹ Maasburg, l. c., str. 7–11.

³² Příklady toho byly již uvedeny výše v textu i v pozn. 12 upozorněním na Scherzův a pak na Calmetův spis o vampýrech. Není ostatně bez zajímavosti, že jakýsi páter März se odvážil Marii Terezii veřejně vytýkat její angažovanost v boji proti pověrám a čarodějnictví; srov. Alfred von Arneth, *Geschichte Maria Theresias*, Wien 1870, sv. IV, str. 111.

³³ Příslušný aktový materiál otiskl k tomu H o r n a, l. c., str. 10–12.

menutí a kromě toho si vynutila, že františkán, provádějící neúspěšný pokus o exorcismus, byl z Vídně vypovězen a nemocný Petrelli byl dán, kam patřil — do nemocniční péče.³⁴

Mezitím dokončoval van Swieten důkladné prošetření výše uvedeného případu Magdaleny Logomerové. Nelitoval při tom ani přímého rozhovoru se zmučenou ženou v nemocnici. Koncem srpna 1758 odevzdal o tom císařovně zvláštní dobrozdání a v něm především zdůraznil skutečnost, že procesy s čarodějnicemi jsou z hlediska osvícenské vědy nesmyslné a z toho důvodu byly již v řadě jiných států zakázány. V nadcházejícím rozboru aktového materiálu z procesu s Logomerovou ukázal, jak byli zaujati, zlomyslní a zároveň neschopní její soudcové, jak málo důvěryhodné byly některé svědecké výpovědi a jak posléze přiznání obviněné bylo vynuceno strašným a opakovaným mučením.

Na základě tohoto elaborátu vydala pak Marie Terezie v listopadu 1758 chorvatskému bánovi rozkaz, že Logomerová byla zcela zproštěna obvinění a úřady mají této ženě zajistit do budoucna klidný a nerušený život.³⁵

Když pak v roce 1759 došlo v Horních Rakousích k vyšetřování Alžběty Pointnerové, připomněla císařovna k tomu případu opětovně, že „pro čarodějnictví nesmí být nikdo mučen“ a že je při tom dále nutno respektovat její nařízení ze 6. srpna 1756, takže ani tento případ neskončil tragicky.³⁶

*

Po seznámení se s předchozími fakty by se jistě dalo předpokládat, že zvláštní dvorská komise, vytvořená z příkazu císařovny r. 1753 k vyhotovení nově připravovaného trestního zákoníku,³⁷ se postará o to, aby z nové kodifikace byl zločin čarodějnictví jakožto přežitek středověku prostě vypuštěn. Ukázalo se však, že konzervativní síly jak v monarchii, tak i na vídeňském dvoře byly silnější a odolnější, nežli se na první pohled zdálo. I samotná císařovna se po zklamáních z neúspěšně vedených válek s Pruskem a zejména pak po smrti svého moderně a podnikatelsky smýšlejícího manžela Františka I. Štěpána (zemřel 1765) dostávala na stále konzervativnější pozice, sklouzávala do ovzduší rostoucích nejistot až posléze zakotvila v nedůvěře k různým novotám a jevila pak raději sklon ulpívat na „dobrých starých tradicích“.³⁸

Zajímavý je postoj členů kodexové přípravné komise, kteří koncem února 1760 napsali císařovně, že z jednoho sta vyskytnuvších se případů čarodějnictví je prý sotva jeden jediný pravý a skutečný. Nicméně přesto prý tento „zločin nelze z připravovaného zákoníku vypustit, a to i s ohledem na to, že tolik proslulých právních kodexů, jako Carolina, Ferdinanda et Josephina“, a dále tak velká řada právníků, teologů a zejména

³⁴ Maasburg, I. c., str. 11–12; Horna (I. c., str. 11) klade mylně císařovnin zásah proti exorcismu k 6. 8. 1756.

³⁵ Horna, str. 13.

³⁶ Maasburg, str. 12–13.

³⁷ Gotthold Dorschel, *Maria Theresias Staats- und Lebensanschauung*, Gotha 1908, str. 75.

³⁸ Výrazné svědectví o přesunu myšlení Marie Terezie směrem ke konzervativnímu pólu podává zejména její korespondence z oněch let, jejíž podstatnou část vydal A. v. Arneth; srov. k tomu Arneth, *Geschichte M. Th.*, sv. VII, str. 148 ad.; srov. též Dorschel, I. c., str. 28, 77 aj.

pak samotná bible podávají bezpočet dokladů o reálné existenci čarodějnictví.³⁹

Ostatně ani známý badatel v oboru fyziologie a po van Swietenovi císařovnin druhý osobní lékař, Anton de Haen,⁴⁰ jenž vydal v Lipsku v roce 1744 spis „De magia“ (vyšel ještě ve dvou dalších vydáních v letech 1775 a 1777), si ještě netroufal popřít otevřeně tradiční středověké církevní učení, podle něhož je čarodějnictví realita a čarodějnice prý za pomoci ďábla mohou „podávat výkony překračující lidské možnosti“. De Haen připouštěl existenci jak takzvaně škodlivého, tak i prospěšného čarování, čili autor se tu přidržel známého starého třídění na tzv. „černou a bílou magii“. Nicméně ve své knize došel nakonec k překvapivému závěru, že podle jeho mínění v soudní praxi dosud vytvořený systém honu na čarodějnice nevede v podstatě k odhalování škodlivého čarodějnictví, nýbrž vrhání nezřídka do náruče hrozné smrti zcela nevinné osoby, nemající ani s čarováním ani s ďáblem nic společného. Podobně jako kdysi jezuita Friedrich von Spee⁴¹ označil i de Haen soudní procesy s čarodějnicemi za protiprávní, zcestné a proto hříšné.⁴²

De Haenova rozkolísaná a rozporná argumentace, připouštějící v této knize místy dokonce reálnou existenci čarodějnictví, byla z toho důvodu využívána nejen příznivci, nýbrž také odpůrci pronásledování čarodějnic. Jeho spis proto některé konzervativce z dvorského prostředí spíše v jejich zaostalém myšlení podporoval, než by v nich podněcoval náklonnost a důvěru k novým, progresivním ideám.

Není proti divu, že císařovnou ustanovená kompilační komise k vyhotovení nového trestního zákoníku se kromě jiného zabývala též docela vážně formulací nového článku o čarodějnictví a nepomýšlela nikterak na jeho vypuštění z nového kodexu. Po sedmileté práci na tomto bizarním detailu z chystaného zákoníku zformulovala komise zvláštní „*artikel o kouzelnictví, čarodějnictví, věštectví a podobných věcech*“.⁴³ Komise jej na nejvyšší přání předložila 15. července 1766 k separátnímu schválení císařovně.

Je jistě příznačné pro přesun císařovninu smýšlení v konzervativním směru, že Marie Terezie navrhovaný článek nejen schválila, nýbrž dokonce ještě dva roky před dohotovením vlastního trestního zákoníku nařídila separátní publikování článku o čarodějnictví. Stalo se tak patentem z 5. listopadu 1766.⁴⁴

³⁹ Maasburg, str. 13–14.

⁴⁰ Byl původem Holanďan a jako katolík nemohl tehdy ve své vlastní počítat s kariérou ve svém vědním oboru. Proto odešel do Vídně a stal se profesorem na tamní universitě. Po smrti van Swietenově stal se dokonce prvním osobním lékařem Marie Terezie; srov. Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, sv. 7, str. 176–178 a srov. též E. Winter, *Der Josefismus*, str. 37, 90, 91.

⁴¹ Z nejnovejších prací o Speeovi srov. H. P. Geilen, *Die Auswirkungen der Cautio criminalis von Friedrich von Spee auf die Hexenprozesse in Deutschland*, Diss. Bonn 1963.

⁴² Baschwitz, *Hexen*, str. 449–450.

⁴³ V německém originále, ve služební řeči, byl označen jako „Artikel von der Zauberey, Hexerey, Wahrsagerey und dergleichen“.

⁴⁴ Tištěný patent o 18 stranách je např. ve StAB, norm. tribunálu, č. 1937 a 1938, a to dvakrát v příloze citovaných čísel. Text jeho otiskuje Maasburg, str. 47–58 a též d'Elvert, *Schriften XII*, 378–388. Tento patent byl dvorským dekretem ze 14. 11. 1766 intimován všem podřízeným zemským instancím, mimo jiné též zems.

Urychlené uveřejnění artikulu o čarodějnictví, ještě před vydáním vlastního tereziánského trestného kodexu, bylo na nejvyšších místech zdůvodňováno tím, že „artikul o magii“ je prý „obzvláště choulostivý a důležitý“ a tak „znamenitě a opatrně sestaven“, že císařovna uznala za vhodné, aby byl s platností zákona vyhlášen ve všech dědičných zemích a mohl tak vejít v život ještě před vydáním kompletního nového zákoníku.

Artikul o čarodějnictví, vyhlášený v listopadu 1766, vešel pak celý, beze změny, do nového hrdelního řádu („Constitutio criminalis Theresiana“), vyhlášeného o dva roky později.

Vzhledem k jeho významu bude vhodné seznámit se poněkud blíže s obsahem tohoto artikulu skládajícího se ze 16 paragrafů.

V prvním paragrafu je podána především definice čarodějnictví, a to takto: „*Kouzelnictvím, černokněžnictvím a podobně se obecně rozumí taková neřest, když si někdo osobuje obcovat s ďáblem, udržovat s ním styky, uzavírat s ním otevřenou nebo tajnou smlouvu a s takto získanou ďábelskou pomocí konat věci přesahující lidskou moc a sílu, přičemž buď poškodí anebo nepoškodí něкого či něco cizího, a osobuje si vůbec páchat ohavnosti takového druhu*“.

Z toho je patrné, že i do takzvané „osvícenského zákoníku“ dokázaly proklouznout staré fantasmagorie středověkých scholastických autorů⁴⁵ o domnělých paktech čarodějnic s ďáblem a o jejich schopnostech páchat „z božího dopuštění“ nadpřirozené škodlivé skutky a podobné.

Druhý paragraf tereziánského artikulu vypočítává různé druhy čarodějnické činnosti a třetí paragraf vykazuje kupodivu jistý záblesk „osvícenské skepse“ alespoň v tom, že poukazuje na to, že v minulosti „čarodějnický blud“ nabyl neuvěřitelných rozměrů. Způsobila to prý „náklonnost hloupé a prostoduché chátry k pověrečným věcem“ a „hloupost a nevědomost, ta matka údivu a pověrečnosti“ zavinily, že lid „nedokázal odlišit pravé od falešného“, a proto náhodné a zcela přirozené věci, jako bouřky, nemoci lidí nebo dobytka byly připisovány „satanáši a jeho nástrojům, to je kouzelníkům a čarodějnicím“. Představy o „početné kouzelnické a čarodějnické sebrance“ dědila podle slov artikulu v minulosti jedna generace od druhé, ty pak byly „vštěpovány dětem bezmála už od kolébky pomocí strašidelných povídek a historek“, což prý neobyčejně přispívalo k rozšíření a hlavně k zakořenění onoho bludu. Dokonce prý i samotná justice tím bývala často sváděna na scesti.

Je ovšem charakteristické, že artikul si v této souvislosti netroufal říci ani slovo o tom, kolik osudného při rozvíjení těchto obludných představ připadlo středověké „scholastické účenosti“, která nezdídka právě ty nejzvrácenější a nejbizarnější představy uměle a nově vnášela do lidového povědomí, v němž se pak časem velmi bujně rozšířily, a pozdější badání

guberniu v Brně (viz StAB, guberniální archív, sign. T 90, fol. 2–3). Podobně Oberste Justizstelle se v téže věci z Vídně obrátila 20. 12. 1766 na královský tribunál v Brně a na královský slezský úřad v Opavě (StAB, norm. tribunálu, č. 1937 a 1938). Moravské gubernium již předtím 5. 12. 1766 seznámilo s císařským patentem všechny podřízené zemské instance, zejména krajské hejtmány a městské magistráty a rovněž veškeré „zemské a městské advokáty“ (tamtéž, gubernium sign. T 90, fol. 4, 15 a 28).

⁴⁵ Mnoho cenného přináší k tomu např. J. Hansen v pracích citovaných výše v pozn. 19.

leckdy mylně zdůrazňovalo jejich lidový původ, třebaže ve skutečnosti byly „učené“ provenience.

Čtvrtý paragraf tereziánského artikulu zdůrazňoval nutnost, aby se u soudu rozeznávalo, nejsou-li čarodějné věci dílem podvodu anebo výsledkem duševní pomatenosti obviněného. Nutno dále rozlišovat pouhé pokusy o kouzelnictví od skutečného čarování a této diferencované otázky je pak věnován celý příští paragraf (§ 5).

V šestém paragrafu se soudcům zakazovalo shledávat důkazy proti obžalovaným pomocí takových pověrečných prostředků, jako bylo v minulosti oblíbené hledání „dábelských znamení“ (stigmat), ostříhávání vlasů a chlupů na celém těle inkvizitově. Zapovídalo se dále podávat vyslychaným rozličné podivné nápoje a natírat je roztodivnými pověrečnými mastmi, o nichž kdysi soudcové věřili, že by z vyslychaného mohly vypudit tak řečeného „čerta mlčenlivosti“, který vyšetřovancům při výslechu domněle bránil, aby se ke svým „zločinům“ přiznali. Kromě toho tento paragraf tereziánského artikulu o čárech zakazoval soudcům používat u delikventů zkoušky vodou a podobných pověrečných prostředků, i když snad tyto věci byly v dřívější soudní praxi běžně používány. Ustanovení šestého paragrafu třeba hodnotit celkem velmi kladně, protože proti dřívější praxi představuje skutečný pokrok, a svědčí to o znatelném vlivu osvícenských myšlenek progresivních rádců z císařovna okolí.

Sedmý paragraf opakuje v podstatě základní myšlenky směrnice z 6. srpna 1756, o níž již výše byla řeč. Zdůrazňuje se tu, že i procesy s čarodějnicemi mají výjimečné postavení, a proto soudy první instance smějí provádět pouze vyšetřování. Nesmějí vynášet rozsudky, nýbrž veškerý materiál jsou povinny předkládat „k nejvyššímu nahlédnutí a rozhodnutí“. Důrazně se tu připomíná, že *za celé vlády císařovny Marie Terezie nebyl „objeven žádný skutečný kouzelník ani čarodějník ani čarodějnice“ a že všechny dosud v té věci provedené soudní procesy „byly způsobeny zlomyslným podvodem anebo hloupostí či šilenstvím vyšetřovance“*.⁴⁶

V osmém paragrafu jsou uvedeny rozhodující důvody pro zavedení soudního vyšetřování a to takto: Když osoba vyslychaná z čarodějnictví někoho jmenovitě označí za svého spoluviníka; když někdo je na základě obecného mínění lidu obviňován z čarodějnictví a příbuzných činů; konečně, když osoby těšící se dobré pověsti označí někoho, že se zabývá zapovězenými magickými úkony anebo věštestvím.

Devátý paragraf stanoví důvody, pro které se musí přikročit k uvěznění obviněné osoby. Podle toho důvodem k uvěznění je, když vyjde o někom při vyšetřování najevo, že údaje o činu, o způsobené škodě a o dalších okolnostech jsou pravdivé. Poté je soud povinnen dát provést u obviněného řádnou tělesnou i domovní prohlídku a má pátrat po ukrytých lidských kostech, hostiích, kouzelných zrcadlech, čarodějných knihách, po písemné smlouvě se satanášem a podobně. Tento paragraf je ještě zcela

⁴⁶ Tato okolnost nabádala patrně soudce po vyhlášení platnosti artikulu k velké obezřetnosti a přispěla v nemalé míře k zániku procesů s čarodějnicemi. Ovšem daleko více ještě zapůsobilo patrně ustanovení, že konečné rozhodnutí v takovém procesu si pro sebe vyhrazovala sama císařovna, takže žádný soudce si nemohl být jist tím, zda by ho nakonec nepostihlo od císařovny pokárání, a proto si raději pokračování v honu na čarodějnice rozmysleli.

zamořen středověkem a je do značné míry poplacen starým pověrečným představám.

Desátý paragraf je věnován jedné z nejhroznějších stránek středověké justice, která má právě v honu na čarodějnice nejvíce nevinných obětí na svědomí, a tou bylo mučení – tortura. Mučení se dovoluje použít pouze v případech, kde za pomoci čarodějných prostředků byl způsoben takový zločin, za nějž se obvykle vyměřuje trest smrti. Dále může být tortura uplatněna tehdy, kdyby pomoci magických rejdů byly způsobeny velké škody zároveň lidem, jejich dobytku a úrodě na polích, a kdyby obviněný tuto skutečnost před soudem popíral. Avšak v případech, kde by šlo jen o prosté kouzelnictví, bez způsobení větší škody, pak soudci nesmějí použít práva útrpného, a podle ustanovení § 7 artikulu o čarodějnictví, jsou povinni ohlásit případ nadřízené soudní instanci.

Jedenáctý paragraf obsahuje návod, jaké otázky mají být vyšetřovanému při výslechu kladeny. Zároveň tam najdeme pokyny, jak si počínat s pomatenými, nepřičetnými osobami, aby mohl být přibližně stanoven stupeň jejich duševního onemocnění.

Ve dvanáctém paragrafu jsou velmi důležitá ustanovení, a to o výši trestu pro usvědčené. Podle toho mají být na hrdle potrestány osoby, které předstíraly schopnost čarovat a přitom se ve spojení s tím dopustily travičství, zabití, zhářství a podobných těžkých zločinů. Přitom nebude záležet na tom, zda takové osoby takto jednaly ze ziskuchtivosti anebo ze zlomyslnosti. Osoby, které by se ve spojení s magií nedopustily žádného zločinu, mají být jako „nebezpeční podvodníci“ odsouzeny k přiměřenému trestu. Pokud by provinilci byli cizozemci, mají být ze všech dědičných zemí vypovězeni. Kdyby však šlo při tom o lidi duševně choré, mají být dáni do blázince nebo do nemocnice. Kdo by ve zlém úmyslu uzavřel s ďáblem pakt, aby mu pekelné síly pomohly při uskutečňování jeho nekalých úmyslů, ten má být odsouzen „k nejostřejšímu tělesnému trestu“, a to i tehdy, kdyby svým skutkem nedosáhl žádného zlého účinku. Ten, kdo by ve spojení s ďábelským paktem se dopustil nějakého dalšího zločinu, má být potrestán smrtí. Osoba usvědčená z toho, že měla skutečně uzavřený pakt s čertem, má být upálena pro zločin rouhačství.

Na konci tohoto závažného paragrafu je však opětovně zdůrazněno, že ve všech takových a podobných případech si konečně rozhodnutí vyhrazuje pro sebe sama císařovna. Přes to přese všechno vane z dvanáctého paragrafu duch středověku nejvýrazněji a nepříjemně připomíná surové trestající plameny hranic s upalovanými kacíři a čarodějnicemi.

Trináctý a čtrnáctý paragraf je věnován výčtu přitěžujících i polehčujících okolností, přičemž upřímná lítost je zde přirozeně uváděna jako okolnost polehčující.

Patnáctý paragraf obsahuje v podstatě obecnou výzvu ke všem úřadům v monarchii, aby přispěly k potírání nejrůznějších pověr zakořeněných v lidových vrstvách.

Konečně pak poslední, tj. šestnáctý paragraf, obsahuje rady a pokyny o tom, co soudit o strašidlech, čarodějnictví a o lidech posedlých „zlým duchem“. Lid prý je velice náchylný k pověrečnosti, věří jak zážitkům ze svých snů, tak i výtvorům své fantazie a konečně i tomu, co mu různí podvodníci namluví. Vyskytnou-li se strašidla nebo posedlé osoby, má být

o tom neprodleně podáno hlášení příslušnému soudu, který je povinnen ve spolupráci se „zkušeným lékařem“ postarat se o řádné objasnění celého případu. Podvodníky má stihnout přiměřený trest a duševně nemocní nechť jsou svěřeni do opatrování, do blázince nebo nemocnice. Konečně pak veškeré případy, spadající pod artikul o čarodějnictví, je třeba vždy předložit ke konečnému rozhodnutí císařovně. A tímto příkazem je obsah artikulu zhruba vyčerpán.^{46a}

Text citovaného tereziánského artikulu o čarodějnictví vyvolává jako celek v dnešním pozorovateli po prvním přečtení vskutku smíšené a dosti tísnivé pocity. Je tomu tak zejména proto, že tento artikul obsahuje řadu ustanovení, která se nezdají přiměřená a hlavně ne důstojná „osvíceného století“, o kterém již bylo napsáno tolik podnětných prací, století, které v nás vzbuzovalo dojem o dosažených velkých pokrocích v nejružnějších oblastech tehdejšího života. Četba samotného artikulu o čarodějnictví v nás naopak utvrdí dojem, že středověké přežitky se udržovaly při životě velice houževnatě a že staletá tradice s tmářskými výstřelky neměla jen tak beze všeho kapitulovat před náporom nových myšlenek osvícenství a nového, v podstatě už buržoazního životního stylu. Bylo tomu tak přesto, že v Rakousku i jinde tyto nové myšlenky nacházely nemálo stoupců mezi asistokratickou třídou, ovšem již převážně mezi jejím liberálním křídlem, které mělo řadu společných zájmů s formující se anebo již nastupující buržoazní třídou.

Tereziánský artikul o čarodějnictví se tedy ve své podstatě jeví jako produkt kompromisu mezi starou tradiční a typicky feudální justicí na jedné straně a mezi novými podněty z myšlenkového okruhu osvícenství, racionalismu, zásad přirozeného práva a podobných progresivních impulzů.

Artikul o čarodějnictví vešel pak celý beze změny jako 58. odstavec do nového trestního zákoníku „Constitutio criminalis Theresiana“, jehož platnost byla vyhlášena 31. prosince 1768.⁴⁷ Nově vydaný hrdelní řád Marie Terezie obsahoval vedle artikulu o čarodějnictví dokonce i některá přísná ustanovení o používání práva útrpného, takže tortura – tento neblaze proslulý nátlakový prostředek středověku, který dokázal z lidí vynucovat ta nejabsurdnější přiznání – zůstala v tereziánské justici teoreticky nadále zachována.

Není divu, že pokrokověji smýšlející osoby byly jak artikulem o čarodějnictví, tak i ponecháním tortury znechuceny a nemile dotčeny. Jeden z předních císařovniných ministrů, Václav kníže Kounic, se právem o novém trestním zákoníku vyjádřil, že po dlouholeté a namáhavé práci

^{46a} Haude-Spanersche Zeitung, vydávaná v Berlíně, vysvětlovala r. 1766 vznik tereziánského artikulu o čarodějnictví těmito slovy: „...ohnstreitig aber zielezt dieses bloß auf die in Ungarn und Siebenbürgen hie und da annoch rohe Denkungsart und Unwissenheit des gemeinen Volkes, um allen Unordnungen und übeln Folgen vorzubeugen...“; celý článek věnovaný tomuto artikulu otiskl Eberhard Buchner, *Medien, Hexen und Geisterseher etc.*, München 1926, str. 92–93.

⁴⁷ Zákoník vyšel r. 1769 ve Vídni u J. T. von Trattnera a měl se prodávat výhradně na úřední povolení, protože používání zákoníku mělo zůstat vyhrazeno pouze pro úřední potřebu a jeho obsah měl zůstat úředním tajemstvím (StAB, norm. trib. 2200). Zákoník provázejí četné obrazové přílohy (rytiny), představující velice názornou instruktáž jak pro soudce, tak i pro katy a jejich pomocníky při používání mučícího nářadí, když byl nařízen výslech s použitím tortury.

vzniklo dílo neodpovídající požadavkům století, v němž vzniklo, a „spíše by mohlo vyvolat posměch než aby se stalo předmětem opatření trestního práva“. Torturu pak stroze odsoudil jako „barbarský zvyk“.⁴⁸

Jakkoliv artikul jak o magii, tak i o tortuře vypadal v teorii na první pohled hrozivě a připouštěl možnost dalších procesů s čarodějnicemi, tu přece jenom praxe byla jiná. Od této doby totiž už v dědičných zemích nenacházíme žádných zpráv o nějakém soudním procesu ukončeném s osobami obviněnými z čarodějnictví.⁴⁹ Projevilo se tu patrně něco podobného, co známe kupříkladu ze sousedního Pruska. I tam totiž vyšlo už v roce 1713 podobné nařízení jako byl tereziánský artikul o čarodějnictví. Také toto pruské nařízení teoreticky, byť s určitými výhradami, připouštělo reálnou existenci čarodějnictví, nicméně po r. 1713 ani v Prusku už prakticky nedocházelo k dalšímu soudnímu pronásledování čarodějnic.⁵⁰

Nepochybně zde a podobně i v Rakousku účinně zapůsobila díla pokrokových autorů, kteří se jali stále důrazněji bojovat proti čarodějnickým pověrám, a vysmívali se státům, které ve svých zákonících nadále zachovávaly čarodějnictví jako trestní čin a používaly při výslechu tortury jako prostředku k doznání domnělé viny.⁵¹ Z této početné literatury bylo by možno připomenout dílo kajetánského mnicha dona Ferdinanda Sterzingera, rodáka z Tyrol, který působil po jistou dobu také v Praze a usadil se pak v bavorském Mnichově, kde na tamní universitě přednášel filosofii a morální teologii. Nás z jeho díla zajímá nejvíce přednáška, vydaná r. 1767 v Mnichově pod názvem „Betrügende Zauberkunst und träumende Hexerei“. Autor se v ní ostře obracel proti víře v čarodějnice a zsměšnil tam zároveň nemilosrdně zaostalé vyznavače této pověry.⁵² Sterzingerova brožura vyšla nepochybně se souhlasem tehdejšího bavorského kurfiřta Maxmiliána Josefa a nezůstala bez vlivu na sousední Rakousko.⁵³

Dokladem vlivu osvícenské kritiky na tyto otázky je dále spis známého profesora církevního i světského práva Pavla Josefa rytíře Rieggera (1705–1775), vydaný roku 1773 ve Vídni pod názvem „Dissertatio de magia“. Tento osvícený profesor, působící původně v Innsbrucku a později ve Vídni, vyvolal u zpátečníků rozhořčení, když se angažoval proti pověrečným pokusům o vyhánění ďábla z domněle posedlých osob a dával zároveň najevo svůj odpor proti pronásledování čarodějnic. Riegger měl za své dlouholeté činnosti ve Vídni v lecčems pozitivní vliv na rozhodování Marie Terezie při řešení komplexu problémů souvisejících s pověrami a s bojem proti honu na čarodějnice.^{53a}

Moderní historikové mívají dosti často ve zvyku se tak říkajíc „vytahovat“ na autory z osvícenských časů, zejména když někteří z nich měli tu

⁴⁸ Jde o Kounicův posudek z 22. 4. 1779; otiskl jej v plném znění Maasburg, str. 59–60.

⁴⁹ Srov. Fritz Byloff, *Hexenglaube und Hexenverfolgung in den österreichischen Alpenländern*, Berlin 1934, str. 161; srov. též Horna, str. 8.

⁵⁰ Srov. Soldan–Heppel–Bauer II, str. 267 ad.

⁵¹ O této literatuře najdeme řadu cenných postřehů a informací zejména ve II. svazku výše v pozn. 50 citované knihy.

⁵² Sterzingerovy vývody vyústily v přesvědčení, že „die Hexerei ein eitles und leeres Nichts, ein Vorurteil und Hirngespinnst verrückter Köpfe ist“.

⁵³ Baschwitz, *Hexen*, str. 459–460.

^{53a} Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, sv. 26, str. 129–134.

odvahu a chopili se velmi nesnadného úkolu — kritizovat čarodějnickou pověru. Nezřídka povýšeně oněm starým autorům vytýkají, nakolik prý ještě zůstali zatíženi pověrami a vůbec „nevědeckými názory“. Tito kritikové nedokáží namnoze pochopit, kolik odvahy a osobní statečnosti museli prokázat osvícenští spisovatelé, když se odhodlali vytrhnout do boje proti pověrám a proti honu na čarodějnice. Oni totiž tímto krokem se objektivně zároveň dostali do rozporu s předivem ovladatelského mechanismu, který po staletí feudálům prokazoval užitečné služby a který při vmanévrování a při manipulaci lidových mas do postojů pokory a poslušnosti vzhledem k jejich vrchnosti byl od příslušníků vládnoucích tříd považován za velice osvědčený a vhodný. Nutno si uvědomit, že osvícenští kritikové museli při své práci bojovat s vžitou nedůvěrou a podezíravostí konzervativně smýšlejícího křídla vládnoucí třídy a museli při tom často počítat s rizikem, že budou popřípadě postiženi represemi za své počínání. Vždyť mnohé vrchnosti se jen velice nerady vzdávaly účinků teroristického mechanismu, vytvořeného a vypracovaného ze zkušeností celých staletí, který jim nadto tak účinně pomáhal udržovat prostý lid ve strachu a nejistotě, usnadňoval jim takto zároveň žádoucí manipulaci mas. V takovémto ovzduší nebyl právě úkol mnoha osvícených autorů snadný a leckterý z nich na svou srdnatost a odvahu doplatil.

I když tortura v tereziánském trestním zákoníku byla proti dřívějšímu značně zmírněna a její používání bylo omezeno pouze na tzv. těžké zločiny, byla to přece jen tortura, a její existence byla pokrokově smýšlejícími představiteli podrobována podobné kritice jako artikul o čarodějnictví. Kromě knížete Kounice a řady jiných poukázal na bezcennost tortury při hledání skutkové podstaty zločinu v soudním řízení neúnavně známý moravský rodák Josef Sonnenfels, který si později získal velké zásluhy při provedení reformy ve sféře soudní, policejní i finanční. Sonnenfels svůj odpor proti tortuře projevil ve spise „Über die Abschaffung der Tortur“, vydaném r. 1775 nikoliv v Rakousku, nýbrž ve švýcarském Curychu. Kromě jiného v něm poukázal i na nebezpečí plynoucí justici z používání útrpného práva. Reakční kruhy ve Vídni za to Sonnenfelse napadly a žádaly, aby s ním bylo zavedeno disciplinární řízení, ježto ve Švýcarsku vydaný spis byl ve skutečnosti přetiskem jeho dobrozdání, které si od něho císařovna ve věci tortury vyžádala, a Sonnenfels prý takto vlastně porušil služební tajemství. Napadený se však vymluvil na to, že prý inkriminovaný spis vyšel ve Švýcarsku bez jeho vědomí, a tak nakonec z celé věci vyšel poměrně dobře. Dostalo se mu za to jen slovního pokárání a jeho spis byl v Rakousku zakázán.⁵⁴

Tlak proti tortuře se však z pokrokových kruhů rakouských stále zvyšoval. Když pak z jednotlivých provincií monarchie docházela řada dalších posudků a vyjádření proti používání mučení v soudní praxi, odhodlala se císařovna po jistém váhání a po mrzuté rezignaci⁵⁵ k tomu, že bez většího

⁵⁴ Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, sv. 35, str. 315–343; *Allgemeine Deutsche Biographie*, sv. 34, str. 628–635. Z novější literatury o Sonnenfelsovi srov. bližší v knize R. Kanna, citované výše v pozn. 7.

⁵⁵ Císařovna napsala o tom 4. 1. 1776 rozmrzele svému synovi, arcivévodovi Ferdinandovi: „Die Tortur soll auch aufgehoben werden. Es sind sehr viel dafür und sehr viel dagegen. Ich gehöre zu den letzten, da ich die Neuerungen nicht

hluku a takřka v tichosti ke dni 1. ledna 1776 torturu zrušila.⁵⁶ Učinila tak přesto, že vedoucí činitelé česko-rakouského nejvyššího soudu tomuto kroku nepřáli.⁵⁷ Zdá se, že císařovnu k onomu rozhodnutí vedly nejvíce připomínky jejich pokrokově smýšlejících rádců, kteří poukazovali na to, kolik evropských států už torturu zakázalo. Tak r. 1767 ji zrušili v Bádensku, r. 1769 v Meklenbursku, r. 1770 v Brunšvicu, Sasku a Dánsku a nejvíce na Marii Terezii patrně zapůsobilo, že její největší rival, totiž pruský král Bedřich II., zrušil torturu už v r. 1754. Na druhé straně nebylo zase Rakousko v té věci tak hodně pozadu. Vždyť ve Francii byla tortura zrušena až v revolučním roce 1789, v Rusku 1801, v Bavorsku a Virtembersku 1809, v Hannoveru 1822 a v Gotě dokonce až v r. 1829.⁵⁸

Ani v samotném zániku honu na čarodějnice nepatřily naše země právě k těm posledním. Ještě v polovině a ke konci 18. století se z některých končin Německa, ze Švýcar, ze severní Itálie, z Polska i odjinud dovídáme, že tam byli pro čarodějnickví lidé souzeni a někde dokonce i popraveni. Tak například v bavorském Kemptenu byla r. 1775 popravena Anna Marie Schwäglová, r. 1782 Anna Göldiová ve švýcarském kantonu Glarus, r. 1793 byly na Poznaňsku upáleny dvě ženy atd.⁵⁹

*

Na závěr možno tedy konstatovat, že přes zdánlivě hroznou teorii o čarodějnickví, obsaženou v tereziánském trestním právu, se ukázala vlastní praxe — tj. skutečné uplatňování onoho podivného artikulu o čarodějnickví v práci soudů — nakonec velmi rozumná. Po vydání onoho artikulu v r. 1766 nebyl už v monarchii nikdo pro tento delikt odsouzen. S přísnou a na první pohled krutou teorií posléze výrazně kontrastovala mírná a potěšitelně rozumná praxe. A tak postupující evropský pokrok nutil takto za špičkovými státy našeho kontinentu poněkud zaostávající Rakousko — i když zatím ještě ne v teorii, tedy alespoň v praxi, a ta je přece důležitější — k pokrokově laděným gestům.

Narůstající třídní sebevědomí formující se a místy už nastupující buržoazie, deštěné v minulosti honem na čarodějnice, kdy se leckteré horlivé tribunály pokoušely v jakési podivné soudní alchymii vyrábět z lidské krve zlato,⁶⁰ se přirozeně proti této nelidskosti a potupě lidské důstojnosti

mehr liebe“; Arneht, *Briefwechsel der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde*, Wien 1867, II, str. 2.

⁵⁶ StAB, norm. tribunálu, č. 2277 a tamtéž, gub. archiv, T 90, fol. 29–30. Zrušení tortury týkalo se všech dědičných zemí, včetně Banátu a Haliče. Bylo provedeno prostými přípisy z Oberste Justizstelle, tedy běžnou úřední, neslavnostní formou a tedy bez patentálního vyhlášení.

⁵⁷ Dorschel, l. c., str. 76–77.

⁵⁸ R. Koser, *Die Abschaffung der Tortur durch Friedrich den Großen* (Forschungen zur brandenburgischen Geschichte, roč. VI, str. 575–581); Fr. Helbig—M. Alsberg, *Die Tortur*, 3. vyd. Berlin (1910), sv. II, str. 216 ad.

⁵⁹ Soldan—Heppel—Bauer II, str. 267–283; Baschwitz, str. 462–467.

⁶⁰ Mějme na mysli, že majetek odsouzcenců pro čarodějnickví se zpravidla zabavoval a stával se nežádka zdrojem obohacování pro zeměpána, duchovní vrchnost a přirozeně i pro soudce nebohých obětí. Právě tato „auri sacra fames“ dosti často vedla při procesech s čarodějnicemi k velkým nepřístojnostem a k nevidané krutosti.

vzpouzelo. Kladnou úlohu v tomto boji po boku svých měšťanských druhů sehrály také jejich potencionální i skuteční spojenci z příslušníků šlechty, vyznačující se často sklony k modernímu podnikání a „zrazujících“ takto vlastně tradiční životní zájmy reakční feudální aristokracie. Tito šlechtičtí „přeběhlici“ se posléze ukázali jako síla, která ze staré a stupidní soudní praxe pomáhala stále důrazněji vymetat omšelou a opotřebovanou feudální veteš, která byla příliš drsná, surová a hrubá, než aby se hodila do ovzduší z konce 18. století, považovaného za dobu osvícenskou a hodnocenou zároveň jako předehra k moderní průmyslové éře, signalizované nebývalým rozmachem přírodních věd a techniky. Celkový postup pokroku se nedal zastavit ani v justici, a proto i v Rakousku musel posléze ustát hon na čarodějnice a s ním nakonec zmizelo také používání tortury.

DIE AUFHEBUNG DER „HEXENJAGD“ ZUR ZEIT MARIA THERESIAS

Bis zum Jahre 1768 galt in den sog. österreichischen Erbländern die 1708 erlassene Josephinische Halsgerichtsordnung, welche die Hexerei mit der Todesstrafe belegt hatte. Als sich Anfang 1755 in Nordmähren unter dem Eindruck vampyrischer Wahnvorstellungen unter dem Volke eine Massenschändung von Gräbern auf einem Dorffriedhof mit Beistand der Lokalbehörde und des Ortsgeistlichen ereignet hatte, griff am 1. 3. 1755 Maria Theresia energisch dagegen ein. Zugleich ordnete die Kaiserin dabei an, daß alle zukünftigen Fälle von Zauberei, Hexerei und dergleichen ihr persönlich zu melden sind, um dadurch gegen die allfällige Borniertheit der Gerichte eingreifen zu können. Etliche weitere Fälle von Hexenwahn wurden nachher unter entschlossenen persönlichen Eingriffen der Kaiserin letzten Endes milde behandelt und somit ereigneten sich die letzten Hexenfälle vor Gericht in der Monarchie im Jahre 1765.

Im Zuge der Vorbereitungsarbeiten für die neue Theresianische Halsgerichtsordnung wurde nichtsdestoweniger unter dem Einfluß und Zwang der konservativen Feudalkräfte bereits 1766 ein separater „Artikel von der Zauberey, Hexerey, Wahrsagerey und dergleichen“ erlassen, welcher die Existenz jener „Verbrechen“ anerkannt und in gewissen Fällen dabei sogar die Anwendung der Tortur zugelassen hatte, obwohl in den meisten Fällen die inkriminierten Verbrechen für einen Betrug und Schwindel gehalten wurden und die Kaiserin in allen jenen Fällen die Endentscheidung für sich persönlich vorbehalten hatte. Der erwähnte Artikel wurde dann 1768 wörtlich in die Constitutio criminalis Theresiana aufgenommen, wobei leider auch die Tortur beibehalten wurde.

Obwohl die Theorie „in puncto magiae“ in der Theresianischen Halsgerichtsordnung sehr mittelalterlich und überaus hart zu klingen schien, war die Gerichtspraxis in diesem Falle unter dem wachsenden Einfluß der progressiven Kräfte auf dem Wiener Hof glücklicherweise sehr vernünftig und umsichtig. Die Tortur wurde unter dem steigenden Druck des Fortschritts ab 1. Jänner 1776 in der ganzen Monarchie abgeschafft, wodurch sie sich in die Staatengruppe mit progressivem Justizwesen eingeschaltet hatte. Sogar in Frankreich wurde die Tortur z. B. erst 1789 abgeschafft und in etlichen anderen europäischen Ländern war es noch viel später der Fall, wie z. B. in Rußland, Bayern, Württemberg, Hannover, Gotha usw.

Zu guter Letzt kann man sagen, daß in den Theresianischen Erbländern die gerichtliche „Hexenjagd“ ab 1766 praktisch aufgehört hat zu existieren.

